

(yarı-yarı) *g'ece yarısı* (*yarı-l'arı*), نصف الليل * *nıf-ü l-leyl* «minuit».

Yine zamanı tahsise yarayan [1] günlük namazlar «prières quotidiennes» vardır ki, isimleri şunlardır :

namazı	{	صباح	<i>sabah</i>	} namazı «prière	{	du matin ;
		اوله (اوکله)	<i>ögle</i>			de midi ;
		ایکیندی	<i>ikindi</i>			de l'après-midi ;
		آشام	<i>aşşam</i>			du soir ;
		یاغی	<i>yatsı</i>			de la nuit .

400. Zaman katmaçları sayılabilecek birtakım tâbirler, yukarıda görülen *gün* «jour», *gece*, صباح *sabah*, آشام *aşşam* (muk. 399 ; *gündüz* yerine *gün* getirilmekle), kelimeleriyle ve aynı takımdan şu bir kaç ile de vücuda getirilir :

هفته ** *hafta* (Farsça, *hefte* : yedilik, yedice) «semaine»;

آی *ay* «mois»;

سنة * *sene* veya *yıl* «année»;

قیش *kış* «hiver»;

یاز *yaz* [2] «été»;

رمضان *ramazan* (*remezan*), oruc ayı «mois du jeûne, Ramadan» vs.

O zaman bu kelimelerden evvel şu sıfatlardan biri getirilir :

بیر *bir* «un»;

او، بو، شو، او *bu, şu, o* (işaretçiler);

او بیر *o bir* «l'autre»;

کله چک *g'el-ecek* (lehçelerde *g'el* yalnız olarak da);

او کزده کی *ōn-ümüz-de-ki* (keli. keli. «qui est devant nous»), «prochain»;

چکن *g'eç-en* (veya چیقان *çık-an*) «passé, dernier»;

اولکی *evel-ki* «d'avant, avant-dernier» halk ağzı : *evvel (i) - si* [muk. s. 169] ;

هر ** *her* «chaque».

[1] *beş vakit* (وقت خمس) *evkāt-ı hamse* dedğimiz. A.U.E.

[2] Şark Türkçesinde ve eski Osmanlıca'da *yaz* veya *yas* اياز ve *yay* یاز mânasındadır. muk. ملجمه دانیال Melceme-i Daniial, Bibl. nat. yazmalar, A. f. t. 5 no. J. D.

(ضحوة) *dahve* kelimesi izahlarından böyle anlaşılıyor : Bu Arapça kelime, (irtifā'i) nehār = gün yükselmesi) mânasındadır ki, sonradan hulûl ve zarfiyet alâkasiyle *genc kuş-luk* vakti mâuasını almıştır. Güneşin henüz ufuktan kalkıp yeni yeni yayıldığı vakittir. Bundan sonraki zaman *duhâ*'dır ki, Türkçede *kaba kuş-luk* dedikleridir. Bundan da sonraki *duhâ* dır ki Türkçede *koca kuş-luk* denilir, gün ortasına karip vakittir : bu izahlara göre *kuş-luk* Arapçadaki aslı mânaya göre *kuyaşlık* olup, maruf olanı da *koca kuş-luk* yerine sadece *kuş-luk* dedğimizdir. Aynı zamanda *duhâ* kelimesinin, güneş *koyaş* mânasında da olduğu mütercim Âsım'ın izahlarından anlaşılmaktadır. A.U.E.

MI. *bir gün veya كونه گونک gün-ün bir-i-nde, كون كونه گونک*
gün-ler-de bir gün «un jour»;

بوگون bu gün «aujourd'hui»;

چکن سنه geçen sene «l'an dernier»;

كله جك [آی] g'el-ecek [ay A.U.E.] «[le mois] prochain», vs.

IHTAR 1. — *دکل دهگيل اوتنه گون، برقاچ گون اول دؤن g'eç-en gün, دؤن*
öte gün, bir kaç gün evvel «l'autre jour» demektir.

IHTAR 2. — Fars nahvine göre yapılmış olan şu ifadeleri mukayese ediniz :

ماه حال māh-i hāl «le mois courant» ;

سال حال sāl-i hāl «l'année en cours».

IHTAR 3. — *erte «lendemain»* şöyle kullanılmaktadır :

MI. : *چمه ايرتسي cum'a erte-si (keli. keli : le lendemain de vendredi) «samedi» ;*

بازار ايرتسي pazar-erte-si [1] (keli. keli : le lendemain de dimanche) «lundi».

Şu tâbirler de bunlardan doğmadır :

ايرتسي گون erte-si gün «le lendemain» ;

ايرتسي سنه erte-si sene «l'année suivante (bu ifadeler ve buna benzer başkaları hakkında, bk. § 238 mülâhaza 1).

او بر گون (يارين دکل) (yarın değıl) o bir gün (keli. keli : «pas demain, l'autre jour») «après demain» ;

او بر گون (دؤن دکل) (dün değıl) o bir gün (keli. keli : «pas hier, l'autre jour» veya
evvel-ki gün (halq ağzı) : evve-li-si, muk. § 238 «avant-hier»,
evvelisi sene (halq ağzı : «l'année avant-dernière»).

او بر گون اول bir gün evvel «un jour avant, un jour plus tôt».

IHTAR 4. — *bu gün yerine bazan بو گونلک bu gün-lük denir (muk. § 528).*

401. Diğer zaman katmaçları ve katmaçlık tâbirleri :

نه وقت (وقت)، نه زمان ne vakit, ne zaman «quand» ;

قاچان (چان، هاچان) [2] kaçan (haçan) «quand» (edebî dilden ve İstanbul ağzından düşmüş bir kelimedir) ;

او بر وقت، او بر زمان [3] bir vakit, bir zaman «à un moment donné» ;

او صیره (اثنه) ده [5] o vakit (ol' vakit), o zaman, [4] او وقت (اولوقت)، او زمان
o sira (esnā)da «alors» (bk. § 1376).

[1] Bayram ertesi, ramazan ertesi, yaz ertesi, kış ertesi, düğün ertesi gibi kullanılanlar da var. A.U.E.

[2] Ne «quel» mânasına kaç kelimesi ile «zamanda» mânasına çağ-ın kelimesinden teşkil edilmiş: kaç «zaman, ölçü». (bk. § 918), muk. Katanof'un Rusça Urañça grameri, s. 293. J. D.

[3, 4] Mübalâğalı cemi ekiyle de bir vakit (ler), bir zaman (lar) - o vakit (ler), o zaman (lar) suretinde de kullanılır. A.U.E.

[5] Dem, hengâm, ân (da) kelimeleri de kullanılır. A.U.E.

الآن * *el-ān*, اليوم * *el-yeum*, حالا * *hālā* 1° *şimdi* «maintenant»; 2° *daha* «encore»;
اول * *evvel* «avant» (müphem zamir alâmeti «indice pronominal indéfini» ile de
kullanılır: اولی * *evvel-i*, اوللری * *evvel-leri*, اولجه * *evvel-ce* «avant»);

İsim olarak kullanıldığı zaman *evvel* kelimesi «başlangıç, iptida: commencement»
mânasındadır; Arapçada «ilk, birinci: premier» mânasında kullanılır:

اوڤجه * *önce* «avant, d'avance»;

اولك اولجه * *ilk ön-ce* «de premier abord, tout d'abord (eñ *evvel*, *evvel be-evvel*),
vs, ile mânadaştır.);

[I] اولك اول (اول باول) * *eñ evvel (evvel be-evvel)* «tout d'abord, avant tout»;
(mânadaş) ları *ilk ön-ce* den başka şunlardır;

اول امرده * *evvel-i emir-de*, وهله اولاده * *vehleten*, وهله اولاده * *vehle-i ūlā-da*;

مقدمه * *muqaddemā* «avant, précédemment, antérieurement, plus anciennement»;

اڤدمجه * *aqdem-ce*, *muqaddem-ce* «peu avant, récemment»;

يڤي * *yeni* «nouvellement, récemment» (sıfat olarak: «nouveau»);

اخيره * *aħiren* «récemment, dernièrement» (mânadaşı: *bu yakın-da*);

بالاخيره * *bi'l-āħire* 1° = *sonra-dan* «ensuite, plus tard», 2° = *sonra*, «enfin,
en dernier lieu»;

مؤخره * *mu'ahħaren* 1° = *sonra-dan* «ensuite, après, plus tard, dans la suite,
ultérieurement, postérieurement»; 2° = *son zaman-l'ar-da* «récemment»;

(بو اوله) * *bun-dan sonra (böyle)*, بعددا * *bad'e zā*, *ba'd'ez in* «désormais,
dorénavant» (bu son ikisine ancak edebiyat dilinde rastlanır);

اوندن سوڤرا * *on-dan sonra* 1° = «après quoi, ensuite, postérieurement, dans la
suite» (mânadaşı: بعده * *ba'de hū*) 2° = *ardınca*; ileride: «ultérieurement,
à l'avenir» (mânadaşları: بعدما * *ba'de-mā*, من بعد * *min ba'd*, فيما بعد * *fi-mā
ba'd*, عقبينده * *aķib-i-nde*, متعاقباً * *müte'ākib-en*, در عقب * *der-ākab* «immédia-
tement après»).

عن قريب * *an ħarib*, قريباً * *ħariben*, چوق كيمز (دن) * *çok g'eç-mez (-den)* «avant peu,
bientôt, prochainement» (muk. s. 943, 3üncü fıkrā);

بو دفعه * *bu kerre*, *bu defā* «cette fois-ci, actuellement» (resmî dilde çok
kullanılır te'vîd tabiri);

هپ * *hep* (§ 322) 1° = «toujours» (mânadaşları: دائماً * *dāimā* veya دائماً * *her*
dāim; هر وقت * *her vaķit (dem, ān)* (lehçelerde: *temel-li*,
temen-li); 2° = «constamment, à tout moment, continuellement, sans
cesse» (mânadaşları: بر دوزيه * *bir düziye* [2], دوام اوزره * *devām üzere*,
طورمقسزين * *lā yenķati* لا يقطع * *mütemādiyēn*, متمادياً * *al-e d-devām* على الدوام
durmaķ-sızın «sans s'arrêter», آره و بر مڪسزين * *ara vermek-sizin*, بلا فاصله *
bil,ā fāsıl'ā «sans intervalle, sans relâche, sans cesse. A.U.E.]

هيچ * *hiç* (muk. § 449), هر وقت * *hiçbir vaķit* «jamais» (menfi bir cümlede)
[muk. اصلا * *asl'ā*, قطعا * *ķat'ā* § 103 eski Osmanlıca هرگز * *herģiz*];

اول * *bir an (gün) evvel* «le plus tôt possible» (keli. keli: «un mo-
ment (un jour) avant»);

[1] İtba' (=hendiady) ve takviye yoluyla *ilk evvel* de kullanılır. A.U.E.

[2] *bir tevi-ye* de, *bir düziye* (=*bir diziyeyi?*) mânasında olarak
kullanılır. D. L. T. I. 336 tāv-mek: nazm etmek, dizmek, dizilemek. Bundan da anlaşıldığı-
na göre *tevi* kelimesi eskiden *دیزی* mânasında kullanılmış olacak. A.U.E.

(y)in- ekine Osmanlıca'da *an-sız-in* (s. 161) kelimesinde, ve eksiklik «arence» bildiren ulak (rabıt sıygası, gérondif) lerde (s. 941 ve aşağısı), ve niçinlik «cause» bildiren *meğın* (§ 1424) ulağında ve daha bir kaç münferit katmaçta rastlanır :

اوستون *üst-ün* (§ 389, ihtar 2);
 آردین آردین *ard-in ard-in* } «en arrière, à reculons».
 قیچین قیچین *kıç-in kıç-in* }
 bk. diğer misallere § 867, ihtar 1.

IHTAR 2. — لاین (- لاین) *lay-in (- l'ay-in)* eki de az miktarda birtakım zaman katmaçları teşkil etmeğe yaramaktadır :

صباحلین *sabah-l'ayın* «au matin»;
 گجهلین *gece-leyin* «durant la nuit».

Bu ekin türemlik (türeleme, etymologie) ine dair olan iki tevîl arasında şikir kararsız kalmaktadır : [1]

1° (bir zaman katmaç içinde olmak üzere) *-ile (-le)* (§ 375) ve bahsettiğimiz *(-in)* den ibaret olabilir. Malûmdur ki *ile* ilgici katmaç teşkiline yaramaktadır : *g'ece ile* (Meninski, s. 228) ; *dün-le* veya *dünley-le* (*Kırk vezir*, s. 163 ; muk. Şark türkçesinde «demain, le matin, avec l'aurore» *tañ-l'a* muk. *öy-le* (s. 255, tenbîh 1).

2° bir fiil sıygası olabilir. muk. buna dair, s. 597.

[1] Bizce bu iki tevîl de uzak görünmektedir. Bu ek yine sadece *(y)in* den ibarettir. Bilindiği üzere, bu her çeşit türeme kelimenin sonuna eklenebiliyor. Netekim müellif bunların bir çok misallerini vermiştir. Fakat yalnız sonu (*lik, lük-l'ık, l'uk*) ile türeme kelimelerin *(y)in* alışı ciheti düşünülmemiştir. İşte böyle kelimelerde *lik* eki son harfinin *k>g>ğ>y* değişimleriyle *liy* olarak *in* le beraber (*liy-in*) suretinde bir şekil almış gibi görünmektedir : *gece-lik-in geceliğ-in < geceliğ-in < geceliy-in* (*ğ* iki vokal arasında kalmakla *y* olur) = geceye mahsus halde, *ağşam-l'iy-in* = akşama mahsus halde vs. Bunlardaki osrelerin ahenk gereğince sonradan üstün olduğu anlaşılmaktadır : *ağşam-l'ay-in geceley-in*, vs. .

bence-liğ-in, sence-liğ-in kelimeleri de, aynı yoldan *benceliy-in, senceley-in* ve soursandan ikinci *e* lerle üçüncü vokal *i* ler becayiş ederek *bencileyin, sencileyin* vs. olmuş görünüyor. *adamıl'ay-in* gibileri ise, ancak örneklenme «analogie» yoluyla teşekkül etmiş görünüyor. Bu gibi teşekkülleri ilkleme halleriyle eski metinlerde görmek mümkündür :

Hoastuanift T. II. D 178, 1. (Türk Yurdu c. I. s. 68) :

(Satır : 1,2,3,4) Hurmuzta tanğri biş tanğri birlä kamuğ tanğrilär süzinlügün yäk gä süngüşgäli kälti hinti. (5) biş türlüg yäklär * lügün süngüşdi. (9) süyin yäklügün süngüşüb balıg başlıg bolı.

= Hurmuzt tanğri beş tanrı ile bütün tanrılar halislik (leri) ile şeytanlılarla savaşmak üzere geldi, indi. (5) beş türlü şeytanlara ait olan (lar) la çarpıştı. (9) süyin (adı) şeytana mensup (olanlar) ile savaşıp mecrub, yaralı oldu.

süz-in-lüg-in (= halislik ile) ; *yäk-ler-lüg-ün* (şeytan. iar. lı. ile : bu lehçede cemi edatı *ler*, nispet edatı *lüg* den evvel gelebiliyordu) *yäk, lär, lüg. in* = şeytan, lı (lar) ile.

İkinci, üçüncü kelimelerdeki (*lüg*) ler lehçemizin (*li*) ekine muadildir ; birinci misal ise lehçemizin (*lik, lük*) ekine muadildir, A.U.E.

اولهين *öyleyin* «à midi» kelimesine gelince, *öyle* ile *-(y) in* den türeme bir katmaç sayılabileceği gibi *gece-leyin* örneğine benzeşme «analogie» yoluyla vücut bulmuş bir sıyga da sayılabilir.

İHTAR 3. — Birtakım zaman katmaçları da *sabah*, *ağşam*, *gece*, *sonra*, *evvel* kelimelerine müphem zamir alâmetinin cemi gaibi eklenmekle yapılır: *sabah-l'arı*, *ağşam-l'arı*, *gece-leri*, vs.

Bu katmaçlar tekrarlı «itératif» veya devamlı «duratif» fiillerle beraber bulunurlar.

IV. TAVİR [1] KATMAÇLARI.

اوله، شویله، بویله، *böyle*, *şöyle*, *öyle*.

402. Evvelce sıfat olarak kullanıldığını (bk. § 344) gördüğümüz *böyle*, *şöyle*, *öyle* kelimeleri tavırlık işaret katmaçları olarak «bu (şu, o) gibi, ve bu (şu, o) nun gibi» mânalarını ifade eder.

MI. اوله یاچه شویله یاپ *öyle yap-ma söyle yap*;
اوله می *öyle mi?* «n'est-ce pas»;
اوله یا *öyle ya!* «certes oui!, c'est juste!»;
شویله کی *şöyle ki* «c'est ainsi que..., à savoir».

Bu kelimeler ناسیل *nasıl*' (muk. § 340 ve § 319, ihtar) ve (eski Osmanlı lehçesinde نه دکلو *ne deñlü* [muk. § 344 ihtar], nice sualine cevap olurlar. Ekseriya bir işaret hareketine dayanırlar.

MI.: خوش کلدیگر شویله بووریک *hış g'eldi-niz söyle buyur-uñ* «soyez le bienvenu! veuillez (vous asseoir) ainsi»

(Misafiri karşılayışta kullanılan mutat söz ki, oturulacak yer gösterildiğini tazammun eder).

[1] Tavır, kelimesi Arapçada 1. haz ve miktar 2. bir şeyin etrafını fır dolayı dolaşmak, çizgirmek manalarında mastar ve bir şeyin muhiti, cevresi manasında isimdir.

Türkçede ise (*tıp*, *tep*, *tap*, *dav*, *tav*) suretlerinde çeşidli köklerle (his ve hareket) mânasındadır:

(*t*) *dav-ar*: hareket eder (olan, mevaşı); *tav-ır*: hareket (ve hareket neticesi gü-rültü: arabanın *tavır* ını duydum, (Bursa köyleri); *tav-nış-kan*: kendince çok his ve hareket eden (hayvan: tavşan).

tep-ren-mek; *t* (*d*) *av-ran-mak* kendi kendine hareketlenmek; *tıp-ış tıp-ış* yürüyor= hareket(li) hareket(li) yürüyor;

Bu itibarla kelimeyi Türkçe esasından saymak daha yerinde olur ki, buna (manière) hareket olarak (*hal*) ile hareket (*hal ve hareket*) (*hal ve tarz*) da divanuz. A.U.E.

Eski Osmanlıca'da tavrılık işaret katmacıları başkaca şunlardır: *تشکل* veya *شکل* *ne ş(e)kil* *نته* veya *نیته* *nite* (§ 1001 ihtar 1); aşağıki misalde aynı zamanda *nite* ve *nice* kelimeleri bulunmaktadır:

نجه كچينورمن نته سن nice g'eş-in-ür sin... nite sin «comment cela va-t-il... comment te portes-tu?» (Bibl. Nat., Yazmalar A. f. t. 87, yaprak, 21).

nice kelimesini, ne kadar manasındaki *nece* ile karıştırmamalı: *bir nece* «bir miktar, bir takım - quelques».

Maraşta nasıl manasında olarak *heyle* (ki *hayla* suretinde de söylenir) gibi bir lehce şeklini kaydetmiş bulunuyoruz.

MI. : *o nazl'ı yar-im-i sen heyle (hayla) g'ör-dün* «comment as-tu trouvé ma tendre amie? = او نازل یاری سن نازل بولدک (Garîbî) nin halk türküsü; aynı türkünün 5. inci bendinde:

o nazl'ı senem-i [1] sen nasıl gördün.

heyle kelimesi bes belli *şay*, *hay* (§ 1026 ihtar 2; muk. D. L. T. III, 176: *kal'ı* «nasıl, Allah vere de» sorğu kelimesinden gelmiş olacaktır. Esasen *böyle*, *şöyle*, *öyle* kelimeleri de *heyle* den benzeşme (analogie) yoluyla yapılmış görünüyor. *Heyle* nin vokallik (vocalisme)i için muk. *öyle* karşılığı olan eski Osmanlıca'nın *هیله* *eyle* (1426 yılı yazmaları) ve Azerce'nin *ele* kelimeleri; azercede *böyle* yerine *begle.. le-* unsuruna gelince *öyle* görünüyor ki, bunun eskiden *-la* gibi ikiz bir vokalleniş olup bir buğazlıyı da? havi bulunuyordu. Muk. *ایلق* (belki + *ایله* + *ارق*) = *böyle* yerinde D. L. T. s. 100 yine mümkündür ki, bu burada fiillik bir ek olan *-leyin*, *-ley* den ibaret olsun (s. 597-599). Eski Osmanlıca'da *işböyle* (bk. s. 720, tenbih 1) katmacı da tanınmakta idi.

403. Çok defa bu katmaçlar müphem bir kavramda kullanılırlar.

403. *شویله بویله* *şöyle böyle* «ni bien, ni mal; tant bien que mal, couci, couça» (teklifsiz konuşmada).

Yine muk. *şöyle* nin mânasını *şöyle dursun* § 448 ifadesinde.

Bazı defa bu katmaçların kullanılması sırf dolguluk (explétif) mahiyetinde olur.

MI. : *قالین و قوی قوندوره لر (اویله) اسقارین کچی دار اولاماز* *kalın ve kıvı kundura-lar (öyle) işkarpın gibi dar olamaz.*

404. *Şöyle* katmacı çok defa (bir az, hafifce, sathice, belirsiz, yavaşça, usulla) mânasında olup ekseriya bu takdirde buna *هه* *ce* ilgici (postposition) katılır.

MI. : *افندی الی شویله جه اوزادوب راست کلن کتابی آلدی* *efendi el-i-ni şöyle-ce uzad-ıp rast g'el-en kitabı al'dı* (Murad Bey) = le maître allongea légèrement le bras (keli. keli.: sa main) et prit le premier livre qui lui tomba sous la main);

اونلرله شویله بر معارفه سی وار *on-lar-la şöyle bir muarefe-si var* «il les connaît assez peu (keli. keli.: avec eux sa telle quelle connaissance existe).

Bu misalde *şöylece* sıfat olarak kullanılmıştır.

[1] Bu kelime Arapça put (ve put gibi güzel) mânasındaki (sanem)in ince vokallisi olarak da düşünülebilirdi. Fakat Türkçe olarak Radloff, IV *senmek*, kırgız; (ve lehcemizde kalın vokallerle sanmak = itimat, itibar etmek.. *senimli* = mutemet, muteber) kelimelerine göre, «senim, senem» (itimat, itibar) ve (mutemet, muteber) mânalarında olabilir A.U.E.

شویلهجه صایه جق اولورساق *şöyle - ce say - acaq ol'ursaq* «si nous comptons en chiffres ronds, en gros».

405. *şöyle bir tâbiri*, tasarlanan veya taslak halinde başlanılan bir iş veya davranış olduğu zaman (bakmak, göz atmak, el sürmek, vs.) fiilleriyle (ve hemen de Fransızcanın «une petite fois, bir defacık» sözü karşılığı olarak) çok kullanılır.

MI.: *şöyle bir baq-dı* «il jeta un coup d'œil»;

şöyle bir g'öz-den g'eçir-di «il parcourut rapidement des yeux»;

kirli davarın karşıs-ında bir kaç dakika dur-araq şöyle bir g'öz g'ez-dir-dik-den sonra... «elle promenait sur cette muraille un regard vague... (Émile Zola, nin Nâci tarafından tercüme edilen *Thérèse Raquin* adlı eseri.) «keli. keli. : après être restée quelques minutes devant la muraille sale et avoir promené vaguement ses yeux...»;

şöyle bir düşün-dük-ten sonra «après avoir réfléchi un moment».

İHTAR. — *böyle (şöyle, öyle)* nin yerine bunlardan *lik - § 528* ekiyle türeme eki ve ile ilgici katılmış şu isimler de kullanılabilir: *böylelikle*.

MI.: *böylelikle (şöylslikle, öylelikle) iş g'ör-ül-mez!* «(ce n'est) ainsi (qu') on travaille!»

دخی (ده)

406. *daği* [1] *deği* ve kısaltık şekli olan *de*, bir katıklık (accession) fikri verir; evvelce ifade edilen veya hiç değilse altta gizlenik kalan bir mefhuma herhangi başka bir mefhumun üstelik olarak gelip katıldığı bildirilmek istenildiği zaman kullanılır.

Bu kelime (bilhassa kısaltık şekliyle) pek kullanılır.

407. *daği* veya *de* katmacısının tam mânası aşağıdaki türlü türlü misallerden iyice çıkartılabilir:

1° birbirine yaklaşık iki mefhum arasındaki katıklık fikrine eş, benzer olmak fikri de katılmış bulunur ki, fransızcadaki karşılığı «aussi, également» dir. mânadaşları: *هم* hem (bak, § 424), *كذلك* *kezâlik*.

MI.: *siz daği (de) g'el-iñiz* «venez, vous aussi»;

bu-nu-da yaz-mağ-ı-sınız «il faut que vous écriviez ceci également»

İHTAR 1. — Benzerliği güçleştirmek için katmaç iki defa söylenilebilir.

[1] Bu kelime menşesinde bir fiil şekli, *tağ-mağ* fiilinden *i-* ü bir ulak (gérondif) (§ 1340) gibi görünüyor. (takmak; eski imlâsı *تاق* Bibl. nat. A. f. t. 86, yaprak 44 v° iliştirmek, katmak). muk. Çağatayca *تاق* *taqi* ki *دخی* ile aynı mânadadır. Yine muk. eski imlâsıyla *دق* (Brit. Mus, Şark yazmaları, 6815, yaprak 11 ve müteaddit yerlerde). Yakutçada bunun muadil kelimesi olan *dağanı* da bir fiil şeklidir. J.D.

MI. : *darbimesel* *ḡurd-u ḡör-e'n de ḡol' de-r, ḡör-me-yen-de ḡol' de-r* «(tout le monde) crie au loup celui qui l'a vu comme celui qui ne l'a pas vu».

IHTAR 2. — Benzerlik kavramı *iki-si-de* «tout les deux» اوچى *üçü-de* «tout les trois» (muk. § 363) ifadelerinde de görülür.

MI. : *darbimesel* *misāfir misāfir-i sev-mez, ev sāhib-i iki si-ni de* «un invité n'aime pas (un autre) invité; le maître de la maison ne les aime ni l'un, ni l'autre».

IHTAR 3. — Türkçede *k'ezā* «idem», *defā* «dito», *eyzan* «ibidem» de denir.

408. — 2° Katınlık fikri iki meşhum arasında—alelâde bir muvazilîge hattâ bazan hafif bir zıdlığa yol açar. (fransızca karşılığı: quant à).

MI. : *şimdi herkes çalışıyor, sen de k'eyf sür-üyor-suñ* «en ce moment tout le monde travaille, quant à toi (tandis que toi, et toi) tu prends du bon temps».

Zıdlığı daha ziyade gürleştirmek için *halbuki* «tandis que...» de kullanılabilir.

IHTAR 1. — Tekrar edilen iki edat arasındaki muvazilîği açığa vurmak için bazan ikincisine de *de* katmacı getirilir:

ne... de ne de «ni... ni...»;

hem... de hem de «et... et...»;

kim-i... de kim-i de «les uns... les autres...».

IHTAR 2. — Özden (cevheri) fiilin farzluk (suppositif) siygasının müfret gaibi olan *ise* kelimesi, hemen de *de* mânasında bir edat gibi kullanılır. (Fransızcada bu çok defa «quant à...» tabiriyle tercüme edilmek lâzım geldiği gibi, ekseriya tercümesiz de bırakılır.) Bu edat, (de) gibi mensup olduğu kelimenin ardınca getirilir.

MI. : *darbimesel*, *ev sāhib-i ḡurnaz-lık-la pastırma-yı ince doğra-r, ḡurnaz misāfir ise iki-şer üç-er yut-ar* «le maître de la maison, usant de ruse, tranche menu la viande fumée, quant à l'hôte rusé, il avale (les bouchées) par deux et par trois»;

buña ise hiç şüphe yok-tur ki... «quant à cela, il n'est pas douteux que...; or il n'est pas douteux que...»;

bu bahisde ise āra-yı hükemā pek çok şu'be-ler-e münḡasim-dir;

(Kemal bey) herkes siyāsı bir müḡarrir ol-a bil-ir, fakat her kes-in edib ol-ama-yacağ-ı ise müspet-dir. «tout le monde peut devenir journaliste (plus exactement, écrivain politique), mais quant à ce qui est de devenir écrivain, ce n'est pas donné à tout le monde».

409. — 3°. Katınlık fikri, her türlü tâli mânadan sıyrılmış olarak sade bir tertipleyiş (coordinatin) yerini tutar. (Fransızca muk.: et). Bu takdirde hakiki bir bağlaç «con-

jonction» olur. Onun bu yolda kullanışı bağlaçlar «conjonctions» bahsinde görülecektir. (Bak. § 960 ve aşağısı).

410. — 4°. Mütakellim zat, bu katmacılar ilâve edildiği kelime üzerinde direnmek, o kelimeye yüklenmek ister (daha ileride bak. § 411).

(Bu takdirde *de* katmacı fransızca da «même» ile tercüme edilmeğe elverişlidir)

MI. : *حقى بو قدرده ايتمز* *haqq-ı bu kadar-da et-mez* «cela ne vaut même pas ça: keli. keli.: son prix (son droit) ne fait même pas autant».

de katmacı, şarti veya farazi bir fiil siygasından sonra (bak. § 1233) gelirse fransızcanın aynı karşılığıyla tercüme edilir.

Fakat çok kere ifadeye veya cümleye daha kuvvetli bir ses perdeleyişi «intonation vermek de yeter.

MI. : *آدمار وارمى نده جسور عالمده* *âlem-de ne de' cesur adam-lar var-muş* «quels gens courageux il ya dans le monde»; (fransızcada bunun burasına «tout de même» sözleri de katılabilir.)

اوزون حاضرى نه قدرده *hazır-mı? ne kadar-da uzun* «est-il prêt? comme il est long!» (eveiki misaldeki aynı mütalâa buna da gelir);

بوتى يايتمى هيچده معقول اولمايهجى *bana yap-mak hiç-de ma'kûl ol-ma-yacak* «ce ne serait certes pas raisonnable de faire cela»;

سنده *(adam) sen-de* «allons donc! voyons! si l que vous importe?»;

امان سizde *aman siz-de* «allons donc! voyons! que vous importe?» (daha nezaketli).

Yine muk. *برده bir de* (§ 413), *همده hem de* (§ 424) ifadeleri.

IHTAR. — Şartî bir cümlelin cezaiye (apodose) si başına belirsiz mânalı bir işaret zamirinden sonra (muk. § 316) çok defa *de* katılır: *اوده o da, بوده bu da* «e'est bien...»

MI. : *انسانك قبول ايدهميهجى برشى وارسه اوده حقيقتانه اورتهدن غائب اولماييدى* *insan-ın kabûl ed-eme-yecey-i bir şey var-sa, o da hakikat-ın orta-dan kayb ol-ma-sı-dır* «s'il y a une chose que l'homme ne puisse accepter, c'est bien l'anéantissement de la vérité».

411. *دهى dahi* veya *ده de* katmacının cümledeki yeri, *dahi* katmacı ve bunun kısaltık şekli olan *de*, ancak *en zigade att oldukları kelimedden sonra* gelir. Bu kelime cümlede fail veya mef'ul rolünü oynayabilir. (Burada fiil olması düşünülemez, çünkü *de* fiillik şahsi bir siygadan sonra gelince hakiki bir bağlaç «conjonction» olur [§ 960] ki yalnız § 408, ihtarda mütalâa edilen hali müstesnadır.)

MI. : *بنده بوتى ايسترم* *bën de bunu ister-im* «moi aussi je le desire»;

بن بوتى ده ايسترم *ben bunu-da* (yani bana verdiğinizden fazla olarak) *ister-im* [1] «je désire cette chose-là également» (bu misallerde katmacın bulunduğu yere göre cümlelin aldığı mâna değişikliklerine dikkat edilmelidir).

[1] Şu misalde *de* böyledir: *ben bunu ister-im de* «yani meselâ dil öğrenmesini severim, fazla olarak da isterim» yerindedir A.U.E.

412. Bu katmacın kısaltık şeklinin uymaca «enclitique» mahiyeti.-de kelimesi başlaklığını (autonomie) kayb etmiş olup, vurgusunu bütün veya bir kısım olarak ardınca geldiği kelimeye bırakır; ve onunla birleşip tek vücut olur (muk. cevheri fiilin hal sıygası ki, onda da böyle bir hâdise olmaktadır § 550).

Bazan *de* katmacı beraber bulunduğu kelime hesabına olarak vurgusundan büsbütün sıyrılır; bazan vurgusu hem kendi hem yanında bulunduğu kelime arasında bölüşülür (ki, bu mütekellim olan zata ve kelâmın gidişine bağlıdır).

بنده [1] *bende* veya *ben-de* «Moi aussi»; Böylece *de* katmacı (ayni seslemleri havi olan) *de* lenik (mef'ulün fih) alâmetinden şu cihetle ayrılıyor ki, o vurguyu kendisine almaktadır:

بنده *ben-de* «dans moi, en moi, chez moi»;

Bazı Türk gramercileri bu iki benzer unsuru yazıda ayırt etmek için mef'ulün fih alâmeti rolünde olanı kendinden evvelki kelimeye bitiş-tirmeği, ve katmaç rolünde bulunduğu zaman ise kelimesinden ayrı yazmayı (bak. geçen misallere) tavsiye etmekte iseler de, bu kaideye her zaman riayet edilmemektedir.

Ahenk kaideleri icabınca *a* ile olmak lâzım gelen yerlerde bazan bu katmaç *e* ile söylenmektedir: *bu-da* yerine *bu-de* [2] mk. § 163.

رد

413. *bir-de* (bir kere de, fazla olarak, ve sonra «aussi, et aussi, de plus, et puis») maualarınadır. Bu kelime (bir defa) mânasına (bir) ile yukarıda (§ 410) da görülen *de* katmacından teşkil edilmiştir.

bir-de katmacı, *dahi* katmacı gibi fakat ondan daha kuvvetli olarak katkınılık ifade eder (muk. verdiğimiz sıransızca muadillerini); *dahi* katmacından şu aşağıki noktalarda ayrılır:

1° kendisinin en çok ait olduğu kelimedden *evvel* gelir.

MI. : *bir* قاضی ایله تجارندن بر کیسه برده نصرالدین خواجه یولداش اولشلر *bir* *çadı* ile *tüccâr-den* *bir* *kimse* *bir-de* *Nasreddin Hoca yol-daş ol-muş-lar* «(un jour) un *cadi*, un marchand (keli. keli.: une personne d'entre les marchands) et aussi Nasr-ed-Din Khodja firent route ensemble».

[1] Müellif bunda yanılıyor. (*ben dahi*) mânasındaki bu ikinci kelimedde vurgu yalnız kelimenin ilk hecesindeki *e* üzerindedir. A.U.E.

[2] Müellif bunda da yanılmaktadır. *da* icap eden yerlerde ahenk kaidesinin bozulup *de* ile söylendiği hiç bir kelime hatırlamıyoruz. Edebî dile taallük eden § 163 hükümlerine de bu dahil değildir. Bu itibarla biz müellifin § 411 deki ikinci misalinde *bunu-de* suretinde verdiği kelimeyi de tashih ettik A.U.E.

414. — 2° Çok kere öyle bir cümlenin başına gelir ki, kendisi onun üzerine dikkati çekmeğe yardım eder; bunun kullanışı da buradan geliyor :

a. Bir münakaşaya nihayet verecek bir delil getirmek için ; (fransızca karşılıkları : et puis, de plus, d'ailleurs, sans compter que).

MI. : *bir-de ben size haber ver-mej-e mecbur dejidim* «et puis je n'étais pas obligé de vous avertir».

415. — b. Ortaya sürülen bir faraziyenin kabul edilir bir delil teşkil edemeyeceğini göstermek için : (fransızca karşılıkları : quand bien même; même en admettant que) :

MI. : *bir-de öyle de-miş im bun-dan ne çık-ar?* «en admettant que je vous l'aie dit, où est le mal (keli. keli. : qu'est-ce qui sort de cela).»

416. — C. Bir müşahedeyi daha görünür kılmak, meselâ, onun birden bire ve gafletle vaki olduğunu göstermek için... bu mânası (bakmak) fiiliyle çok kullanılır. «fransızca karşılıkları : voilà que, tout à coup» :

MI. : *Süleyman Efendi ağaç-ı sars-mağ-a başla-dı; bir-de bak-dım ki elma-ile karışık zerdâli dök-ül-üyor* «Soliman (Süleyman) Efendi se mit à secouer l'arbre et voilà que (tout à coup) je vis tomber des pommes mêlées à des abricots». MUALLİM NACI.

417. İHTAR. — Bazan *bir-de* kelimesi, belirsiz bir katmaç olan *bir* ile ardınca belirlediği bir isimden teşekkül eder (meselâ *bir kuşak* gibi ; o zaman *de* usul üzere kelime kümesinden sonra gelecek yerde kümeyi teşkil eden iki kelime arasına girer.

MI. : *bir-de kuşak ver-iñiz; takım tekmi ol-san* «donnez également une ceinture pour que le vêtement soit au complet». *bir-de kuşak* tâbiri şu ikisi arasında mütevassıt bir ifade sayılabilir : *bir kuşak-da* ; ifadesi ile *birde* katmacının büs bütün müstakil kaldığı bir ifade olan *birde bir kuşak* ifadesi arasında.

دها

418. *daha* katmacı (Fransızcası olan «encore» gibi) aynı mânalarda kullanılır.

1° Bir hadesin yenileşmesi (ki bu mânâ *dahi* katmacının mânasına çok yaklaşıp). Bunun mânadaşı : *tekrar* *تکرار.

MI. : *daha yarın g'el-ecek* «il viendra encore demain; il reviendra demain».

Cümle, menfi ise, hiçbir *daha*, bir *daha* «ne... plus» mânasında olur.

MI. : *daha g'el-me-yecek* «il ne viendra plus».

İHTAR. — *bir daha* bir *daha* tâbiri (bir kere daha «une fois encore») veyahut sadece (daha «encore») mânâsındadır.

MI. : *bir daha git-sin* «qu'il (il) aille encore (une fois)»;
bir daha g'el-me-yecek «il ne viendra plus».

419. — 2° Artış, çoğalış mânâsı (= kaçlık katmacı «davantage, plus, encore»). Mânadaşı: *زیاده ziyāde* (muk. § 485).

MI. : *daha ver* «donnes - (en) encore».

İHTAR 1. — *daha* kelimesi bir sıfattan evvel gelince mukayese yapmaya veya mukayeseyi gürleştirmeğe yarar (muk. § 367).

İHTAR 2. — Bir toplam yapıldığını ifade etmek için de *daha* kelimesi kullanılır (bak. § 497).

420. — 3° Bir āna kadar müddetin uzatılışı mânâsı (= zaman katmacı). Mânadaşları: *الآن* el-ân*, *اليوم* el-yeom*; *هالا hālā* «encore (maintenant)»

MI. : *daha yat-ıyor* «il est encore couché»;

daha hasta-dır «il est encore malade»;

daha g'el-me-di «il n'est pas encore venu»;

421. İHTAR. — Maziye ait cümlelerde *daha* katmacı bir zaman katmacısından (veya umumiyetle bir isimden) evvel gelirse bazan «fransızcada: à peine, ne... que...; seulement, karşılığı olarak» mânadaşları olan *هنوز henüz* (bak. § 425), *همان hemen* (bak. § 426), *فقط ancak* (bak. § 429) gibi kullanılır.

MI. : *daha şimdi g'el-dim* «j'arrive à peine; j'arrive à l'instant; je viens d'arriver (keli. keli.: je suis venu encore maintenant)»;

aşak çamaştır-ım-ı daha bu gün g'etir-di «le domestique n'a apporté mon linge qu' aujourd'hui; c'est seulement aujourd'hui que...».

Bu türlü ifadelerde geçmiş bir hâdise o kadar yeni ve taze olarak gösterilir ki, hal zamanına ayak basmıştır denilebilir; bu ise belli ki bahsettiğimiz müddet uzayışı mânâsının bir gelişmesinden ibarettir.

422. Bu ifadelerde *daha* nın yeri değişmekle mânâsı da değişir.

MI. : *daha altı ay var* «il y a à peine six mois; il y a encore six mois (de cela)»;

altı ay daha var «il y a à encore six mois (à attendre); ce sera pour dans six mois».

İkinci misaldeki *daha* kelimesi artık (ancak, zar zor «à peine») mânâsını vermediği gibi, cümle de artık maziye ait olmaz.

423. *daha* katmacı hakikatte *dahi* katmacının az farklısından başka bir şey değildir. *dahi* deki katkılık fikrinin alelade bir gelişmesinden doğan *daha* kelimesi, *dahi* kelimesine nazaran bütün başlaklığını (indépendance) son zamanlık osmanlı lehçesinde kazanmıştır.

gerçek konuşma dili epiyee erkenden *dahi* «aussi» ile *daha* «encore» arasındaki farkı yapıyordu, fakat *daha* diye söylenişi uzun zamanlar yabancı sayılmış, yazı dili bunları şu veya bu hallerinde olsun hep *dahi* suretinde kullanmıştır.

MI. : *داهي* *dahi* (halk dilinde *daha*) küçük «plus petit».

Uygurcada *ymä* edatı (*Uigurica*, s. 6, I. 4; s. 7, I. 12; s. 37, I. 3 ve *müteaddit yerlerde*; *Chuast. Man*, s. 9; I. 10) ki, (Div. L. T. III, s. 271 *۷ yämä* olup *mä* [veya *ma*] suretinde kısaltılmış olarak bazan bağlaç (muk. § 409) veya pekiştirici «corroboratif» edatı halinde [mk. § 410] görülür), *dahi* katmacına muadildir.

MI. : *yädürür kamuğni ma yämaz özi* «Tanrı» yedirir herkesi, *dahi* yemez kendisi (Kut. Bil., 4, 15);

yaratkan törätkän ma qadir kemal «yaradan, meydana getiren *dahi* güçlü tam (Tanrı)» (*ayni eser* 4, 12);

yana ma ayitti «yine *dahi* söyledi». (*ayni eser*, 293).

Şuna da dikkat edilmeli ki, Kahire yazmasındaki *۷* edatı bazan Uygurca metindeki (belki *de* yerinde olan) *ta* ya muadil bulunuyor.

ma edatı uymaca «enclitique» dir (mk. § 412).

Bu, Çin Türkistanında hâlâ yaşamaktadır. [1]

MI. : *uğarma kälip kölniñ suğa çomdi* «onlar (güvercinler) de gelip gölün suyuna daldı» (Radloff, Prob., VI Tarançi lehçesi, s. 92); *sän-me ağa män-me ağa atni kim bağa*, sen de ağa ben de ağa ata kim baka (timar ede) (muk. böyle bir ata sözü, bu gramerin s. 413 ünde = § 646).

Bu edat, *hem* (§ 424) den kâh evvel kâh sonra getirilerek bazan onunla karışıyor.

MI. : *män-ma häm barur-män* = ben de (hem) varırım (*yedi uyurlar*, 229);

biz häm-mä keynimizdin korka-dur-miz biz hem de geridekimizden korkarız» (*ayni eser*).

[1] Anadolu'nun bazı taraflarında da hâlâ yaşadığı anlaşılıyor.

Şimdi umumî dilde *nah*, *na* ya çevrilen *mah* (*meh*) suretinde:

— *meh* (*me*), şu on guruşu al da başa bir cigara getir (Ordu);

(Bir şey verir veya getirirken) — *Meh*, şuracıkta yeyiver;

— *Bunu mu istedin?* *meh* (*me*), al. (Yalvaç);

— *Çoraplarım nerde?* — *Meh* oğlum (Gerede);

— *Meh* yavrım, *meh*, sen hiç üzülme;

— *Kitap burada meh* (*me*), sora getirirsin (Burdur).

— *Mah* (*meh*) (köpek, manda, inek gibi hayvanları çağırır ve onlara yem verirken)

Yalvaç (İsparta). Bu misaller o yerler halkından olan talebeden derlenmiştir. A.U.E.

(bütün, hep) mânasındaki Farsça *heme*** de şüphesiz bundandır: *bu törtülänniki hämmesi* «bu dörtlenmişin hepsi» (*ayni eser*, § 226).

Bazan bu edatın vokali (u, o) arasında ortalama bir sese: (ü) ye kadar zayıflar:

seni-mü xuda yaratқан, bizni-mü xuda yaratқан «seni de tanrı yaratıcı (dır), beni de tanrı yaratıcı (dır)» (*ayni eser*, 230); *bu it boşsa-mü xudanın maxloğı* «bu köpek olsa dahi, (köpek dahi olsa) tanrının mahlûku (dur)».

Bu itibarla *ma* veya *mü* edatını sorgu edatı *mu*, *mi* (§ 442) ile belki hısım saymak lâzım gelir. [1]

Aynı edat, «her kim, hangisi dahi» mânasındaki *qayuma* (*Qut. Bil.*) ve *nämā*, *neme* (§ 319, zeyl) kelimelerinde de görülür.

Bunu *ma*, *me* nidalarıyla (§ 1042, zeyl) karıştırmamalı.

Yine muk. tekrarlı iki isim veya iki sıfat arasında gürleştirici «intensif» bir edat olan *me*: *جَمْجْ tez me tez*—çabucak (*Guiganof, Dict.* s. 68).

muk. Kırgızca *kös-bō-kös* deki *bō* Osmanlıca ve Farsçada *be* (muk. s. 261 b, p. s. 549, ihtar 2.).

ymā yerinde *oq* (وق) edatı da kullanılırdı.

424. *hem* «à la fois, aussi» katmacı da katkılık bildirir. Bununla beraber tekrarlı olduğu zaman (ki en çok bulunduğu haldir) hakiki bir bağlaç «conjonction» olarak sayılmamalıdır (bak. § 967).

Tek olarak kullanıldığı zaman *hem* edatı (*bir-de*; bak. § 414, 415) kelimesinin mânadaşı olarak («esasen, zaten, kaldiki, üstelik, ve sonra» karşılıkları olan Fransızca «et puis, de plus, sans compter que, d'ailleurs» kelimeleri gibi) kullanılır.

MI.: *هم بن سزه سويلدى ايدم hem ben siz-e sōyle-di idim* «d'ailleurs, je vous l'avais dit»;

هم نه لزوى وار hem ne lüzüm-a var «à quoi bon, du reste?» burada da *hem* kelimesine *de* ilgisi «postposition» ilâve edilebilir.

MI.: *چولوغي چولوغي چولوغي اكيك دكل همه هپسى كوزل و ساغلام çoluğ-u çocuğ-u eksik deyil, hem-de hepsi güzel ve sağlam* «ses enfants ne sont pas peu nombreux; sans compter qu'ils sont tous jolis et bien portants».

IHTAR. — Eski Osmanlıcada *hem* kelimesi bazan *ve* bağlacına ilâve edilir, (*ve hem*) denirdi.

[1] Biz bütün bu *ma*, *mu* ları işaret kelimesi olan *bu* (b> m değişimi) ile de ilgili görüyoruz. A.U.E.